

Бровченко А. К.

кандидат психологічних наук, доцент,
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Науковий керівник:

Бацилева О. В. доктор психологічних наук, професор

ПРОБЛЕМИ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАЦТВА З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Одним із найважливіших надбань підліткового віку, навіть у дітей з порушеннями інтелекту, ми можемо вважати становлення образу «Я», пошуки власного місця у соціумі, самоствердження. У підлітковому та юнацькому віці відбувається помітне зростання самосвідомості, виникає інтерес до якостей людини, що роблять її успішною та щасливою, надають їй можливості бути прийнятою у суспільство та отримувати підтримку і схвалення від інших людей. Навіть підлітки з легкими інтелектуальними порушеннями проявляють здатність до переоцінки власних відносин з оточуючими і через ставлення до інших набувають більш адекватної самооцінки.

Але відомо, що будь яке самовизначення та самосприйняття базується в тому числі і на зовнішніх, ситуаційних факторах, які впливають на внутрішні стани. І особливо це стосується саме описуваної категорії підлітків, чий сповільнений розвиток, інфантильність у емоційно-вольовій сфері та знижені здібності до критичної оцінки сприйнятої інформації роблять їх найбільш вразливою категорією до негативних зовнішніх впливів [2].

Вже півроку наша країна знаходиться у стані війни, що створює відчуття небезпеки та екстремальності для будь якого її громадянина, незалежно від того, чи знаходиться він у відносно безпечному місці, тимчасово перебуваючи за кордоном, в більш безпечних регіонах України, або поблизу лінії фронту. Півроку — час, достатній для того, щоб почати осмислювати низку проблем, пов'язаних з психологічними станами і процесами, які викликає переживання війни, але ж недостатній для того, щоб чітко визначитись з їх розумінням та знайти однозначні відповіді на всі запитання. Серед таких питань, що тільки поставлені — впливи воєнної ситуації на стани і процес формування особистості дитини, психічний розвиток якої ускладнений певними порушеннями.

Звичайно, з перших місяців війни почали з'являтися окремі повідомлення педагогів та психологів-практиків, що стосувалися проблеми допомоги дітям та підліткам, які особливо гостро переживають екстремальні події останніх місяців. Мова йде про стани, емоційні переживання та поведінку, що проявляється тут і тепер, очікувано, що відсутність наукових досліджень в ситуації саме війни в Україні в XXI столітті не дає нам можливості зробити чітко визначені довгострокові прогнози щодо розвитку особистості дитини, яка переживає цю війну. З іншого боку відсутність або неповне освітлення означеної проблеми може здивувати, бо по суті війна почалася не півроку назад, і психологи з педагогами вже давно зустрілися з її наслідками. Фахівцями пропонуються різні форми та напрямки роботи з дітьми, підлітками і молоддю, які страждають на посттравматичні розлади, винаходяться нові та

запозичуються зі світової практики вже існуючі методи роботи з травмою [4]. Але ж суттєво не вистачає саме досліджень впливу цієї психологічної травмованості на подальший розвиток особистості дитини, особливо якщо ця дитина стоїть на порозі дорослого життя і однією з головних задач віку є самовизначення.

У спеціальній психології на достатньо високому рівні вивченою є проблема структури порушень, обумовлених психофізіологічними причинами. Ми знаємо про формування вторинних порушень, обумовлених первинними, що виникли внутрішньоутробно або у ранньому дитинстві. Вся спеціальна освіта спрямована на корекцію і профілактику саме вторинних порушень. І, звичайно, можна припустити, що психологічні травми, які переживає вже травмована дитина будуть викликати певні порушення в розвитку Я-концепції, емоційно-вольової та мотиваційної сфери, а це, в свою чергу, впливатиме на поведінку і адаптованість вже майже дорослої людини.

Феномени «дітей війни» нам ще належить глибоко вивчити, особливо якщо це діти з вже проявленими порушеннями розвитку. Закономірним є дослідницький інтерес до взаємозв'язку Я-концепції, що формується, та перебування молодого людини у екстремальній ситуації, оскільки процес становлення та розвитку особистості тісно пов'язаний із психосоціальними умовами.

Дослідники стверджують, що підлітки, які перебувають у екстремальних умовах, можуть переживати свої стани ще травматичніше, ніж діти більш раннього віку, що посилює гостроту підліткової кризи. Криза зовнішня та криза внутрішня підживлюють одна одну, погіршуючи стан молодого людини, від якої очікують (навіть якщо це особа з порушеннями інтелекту) більшої самостійності та здатності до самовладання.

Будь які надзвичайні та екстремальні ситуації порушують механізми саморегуляції зростаючої особистості. Значну роль у спрямуванні та інтенсивності проявів травматичного стресу грає уявлення будь якої людини, тим більше дитини або юнака з порушенням інтелекту, про можливість впливати на розвиток екстремальної ситуації. Найбільш важкі реакції виникають при сприйнятті підлітком, що відноситься до цієї групи осіб, повної безпомічності та безпорадності перед напруженою та тривожною ситуацією. Дослідження свідчать, що індивідуальна вираженість негативних наслідків травматичного стресу більшою мірою залежить від усвідомлення людиною своєї відповідальності за себе, за оточуючих, за все, що відбувається в екстремальних умовах, що є якістю абсолютно недоступною для підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Ситуація, в якій зростає і формується самосвідомість сучасних підлітків ускладнюється також насиченістю небезпеками, ставлення до яких в підлітковому віці є особливим. Дослідники відзначають, що саме підлітки, порівняно з іншими віковими групами населення, наражаються на різні небезпеки, що, на їх думку, обумовлено особливостями самого віку — схильністю до ризикованої поведінки, невмінням критично оцінити ступінь небезпеки ситуації тощо.

Зважаючи на дані обставини, підлітки з інтелектуальними порушеннями і з цього боку проявляють найменшу захищеність, оскільки вони не здатні до адекватної оцінки реально небезпечної ситуації, їх уявлення про оточуючу дійсність носять фрагментарний і часто спотворений характер. Вони більш схильні до скоєння ризикованих вчинків, не здатні протистояти небезпекам та встановлювати ефективну та безпечну взаємодію у соціумі [3].

Вивчення здатності до розпізнавання небезпечних ситуацій та їх уникнення демонструє, що підлітки з інтелектуальними порушеннями менш здатні розпізнавати небезпеку та оцінювати свої власні можливості вирішувати проблемні ситуації, в які вони потрапляють, ніж їхні однолітки без порушень розвитку. Вони також менш успішно прогнозують наслідки небезпечних ситуацій, виявляють нижчі здатності уникати небезпек, екстремальна небезпечна ситуація суттєво погіршує їх здатність до прогнозування можливих подій і наслідків власних дій.

Означені особливості не можуть не впливати на формування їх уявлень про власне майбутнє та життєвий шлях, який підлітки обирають після закінчення школи. Подібно до нормотипових старшокласників, які в ці складні часи також випробовують складності у визначенні власної ролі в суспільстві, підлітки з порушеннями інтелекту або стають ще більш залежними від батьків та страждають від тривоги через неможливість контролювати те, що відбувається, або відчують себе занадто дорослими, безстрашними і невразливими для будь яких небезпек.

Ще одним фактором, який суттєво ускладнює формування Я-концепції та заважає самовизначенню підлітків з інтелектуальними порушеннями, є пауза або уповільнення і зменшення інтенсивності корекційно-розвивальної роботи, що здійснювалася в спеціальних освітніх установах, тому що у містах, близьких до зон бойових дій, вони, як і більшість інших, працюють дистанційно. Врахування психологічних особливостей дистанційної освіти стає особливо важливим виходячи з того, що підлітки означеної категорії саме в цей складний кризовий період потребують підвищеної уваги та підтримки. Це вимагає приділити увагу пошукам безпечних, але достатньо інтенсивних і одночасно дбайливих та здоров'язбережувальних методів нейтралізації негативних впливів екстремальної ситуації під час війни, а також сприяння процесам формування особистості молодих людей, що знаходяться на межі між шкільною та професійною освітою. Порушення самосвідомості та самовизначення у будь якому разі краще попереджати, здійснюючи психопрофілактику, ніж очікувати розвитку важковирішуваних проблем, що виникають у зв'язку з посттравматичними станами після закінчення війни.

Література

1. Авраменко В. Психологічна допомога підліткам з порушеннями психофізичного розвитку. Миколаїв : Ліквар, 2016. 230 с.
2. Булгакова Л. Особливості формування та становлення особистості з порушеннями інтелектуального розвитку. Київ : Основа, 2015. 248 с.
3. Мельниченко В. Особливості становлення особистості підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків : Ліга, 2016. 117 с.

4. Сміт П., Дирегров Е., Юле У. Діти та війна: навчання технік зцілення. Інститут психічного здоров'я УКУ, 2018. 95 с.